

پیامدهای ناشی از تأثیر کلان‌روندهای محیطی بر تغییرات ساختار سنی جمعیت جمهوری

اسلامی ایران در افق ۱۴۱۰

فضل‌الله نوذری^۱، محمود عسگری^۱، محمد رضا معتضدیان^۲، رضا محمودپور^۳، حامد جعفرپور^۴

پذیرش مقاله: ۱۴۰۳/۰۷/۱۵

دریافت مقاله: ۱۴۰۲/۱۱/۲۸

چکیده

طی سال‌های اخیر تغییر در حوزه‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، ارتقا سلامت جامعه، کاهش باروری و به دنبال آن کاهش رشد جمعیت و افزایش امید به زندگی منجر به ایجاد تغییرات قابل ملاحظه‌ای در ساختار جمعیت کشور شده است. کلان‌روندهای مذکور در کنار عوامل محرک در مقاطع زمانی پیامدهایی را برای جمعیت جمهوری اسلامی ایران در پی داشته است. پژوهش حاضر باهدف تعیین پیامدهای ناشی از تأثیر کلان‌روندهای محیطی بر تغییرات ساختار سنی جمعیت جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۱۰ می‌باشد و لذا مسئله اصلی این تحقیق متناسب باهدف تحقیق، مبتنی بر چستی این موضوع خواهد بود. این پژوهش از نظر نوع تحقیق توسعه‌ای - کاربردی و از لحاظ روش تحقیق توصیفی - تحلیلی است که با روش‌های گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای و میدانی داده‌های تحقیق جمع‌آوری شده است و پس از اخذ نظر جامعه آماری (۴۲ نفر) نسبت به تحلیل داده‌ها با استفاده از روش‌های کمی آماری جداول توزیع فراوانی و تحلیل استنباطی آزمون آماری تی تک نمونه‌ای و رتبه میانگین داده‌ها اقدام و سپس نتیجه‌گیری شده است. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که پیامدهای ۱۳ گانه‌ای متأثر از کلان‌روندهای محیطی چهارگانه تغییرات فردی، تغییرات اقتصادی، تغییرات فرهنگی و تغییرات اجتماعی، ساختار سنی جمعیت کشور در افق ۱۴۱۰ را تحت تأثیر قرار خواهند داد.

واژگان کلیدی: جمعیت، ساختار سنی جمعیت، کلان‌روندها.

- ۱ - دانشجوی رشته علوم دفاعی راهبردی دانشگاه عالی دفاع ملی (نویسنده مسئول)
- ۲ - دانشجوی رشته علوم دفاعی راهبردی دانشگاه عالی دفاع ملی
- ۳ - دانشجوی رشته علوم دفاعی راهبردی دانشگاه عالی دفاع ملی
- ۴ - دانشجوی رشته علوم دفاعی راهبردی دانشگاه عالی دفاع ملی

مقدمه

دستیابی کشورها به رفاه و توسعه‌ی همه‌جانبه مستلزم پیش‌بینی نیازها و امکانات خود در بازه‌های زمانی مختلف بوده و در جهت تأمین نیازمندی‌ها باید اقدام به طراحی و اجرای برنامه‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کنند. در این راستا، جمعیت، ساختار و پویایی آن، محور و مرکز برنامه‌ریزی‌ها و فعالیت‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی محسوب می‌شود. تحولات جمعیتی به‌صورت محدود همه‌ی جوانب زندگی و حتی محیط پیرامون انسان‌ها را تحت تأثیر قرار داده و اثرات متعددی بر خرده نظام‌های اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و محیطی بر جای می‌گذارد. از این‌رو، پویایی‌شناسی جمعیت که با بررسی تعیین‌کننده‌ها و پیامدهای تغییرات در ساختار، توزیع و رشد جمعیت سروکار دارد از اهمیت تحقیقاتی و سیاستی زیادی برخوردار است، زیرا نه‌تنها روند و مسیر گذشته را نشان می‌دهد، بلکه دورنمایی از آینده‌ی تحولات جمعیتی را فراروی سیاست‌گذاران می‌گشاید و شناخت و درک مناسبی از فرصت‌ها و چالش‌های آینده فراهم می‌کند. این وضعیت می‌تواند به سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان کمک کند تا محیط و بستر مناسبی را برای بهره‌برداری از فرصت‌ها و مقابله با چالش‌ها ایجاد کنند. در طول چند دهه‌ی گذشته، تمرکز جمعیت‌شناسی، بیشتر بر پویایی رشد جمعیت بوده و کمتر به کلان‌روندهای محیطی که بر تغییرات ساختار سنی جمعیت تأثیر دارند، توجه شده است. کلان‌روندهای محیطی قادر خواهند بود در تغییر مثبت جمعیت چالش ایجاد کنند و اگر در روندهای جدید گذارهای ساختار سنی جمعیت به‌درستی مدیریت نشود و سیاست‌های مناسب و مؤثر اتخاذ نگردد، زمینه‌ی بهره‌برداری از پنجره‌ی فرصت جمعیتی مختلف توسعه‌ای، محدود خواهد شد.

رشد جمعیت ایران از نخستین سرشماری در سال ۱۳۳۵ (ه-ش) تا شروع انقلاب اسلامی روندی کاهنده و پس از انقلاب اسلامی افزایش یافته به‌طوری‌که بین سال‌های ۱۳۵۵ تا ۱۳۶۵ به یک‌باره به رشدی حدود ۴ درصد رسیده که در تاریخ کشور بی‌سابقه است. بعد از آن دولت متوجه سنگینی بار افزایش جمعیت و نگران تأمین نیازهای مختلف آن در سال‌های آتی شد و به فکر احیای سیاست قدیمی کنترل جمعیت افتاد. سرعت کاهش باروری در نیمه دوم دهه ۱۳۶۰ و اوایل دهه ۱۳۷۰ به‌اندازه‌ای چشم‌گیر بود که تعبیر «انقلاب باروری» در مورد آن مصداق پیدا کرد (عباسی شوازی و همکاران، ۲۰۰۹). کنترل جمعیت و ادامه این روند حتی موجب شد که مقام معظم رهبری «مدظله‌العالی» در جلسات متعددی به فعالان حوزه جمعیت بر اهمیت این مسئله تأکید نموده و فرمودند:

«بار دیگر تأکید می‌کنم که تلاش برای افزایش نسل و جوان شدن نیروی انسانی کشور و حمایت از خانواده، یکی از ضروری‌ترین فرایض مسئولان و آحاد مردم است. این فریضه درباره‌ی افراد و مراکز اثرگذار و فرهنگ‌ساز، تأکید بیشتر می‌یابد. این یک سیاست حیاتی برای آینده بلندمدت کشور عزیز ما است. کاوش‌های صادقانه‌ی علمی نشان داده است که این سیاست را می‌توان با پرهیز از همه آسیب‌های محتمل یا موهوم پیش برد و آینده کشور را از آن بهره‌مند ساخت.» (۱۴۰۱/۲/۳۱)

در بررسی علل این پدیده در کشور و ادامه این روند، بیشتر عدم توانایی خانوارها در تأمین نیازمندی‌های فرزندان که با توجه به پیشرفت فناوری‌ها، نگرشی بدون مرز به سطح توقعات دارند، فرهنگ رسوخ کرده غرب در بین خانوارها، تلاش زن‌ها برای برخورداری از حقوق مساوی با مردها در انجام فعالیت‌های بیرون از منزل، همچنین نگرش فردی افراد به موضوع جمعیت و ... را باید در نظر گرفت؛ بنابراین هدف این تحقیق تعیین پیامدهای ناشی از تأثیر کلان‌روندهای محیطی بر تغییرات ساختار سنی جمعیت جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۱۰ می‌باشد و سؤالی که تحقیق به دنبال پاسخگویی بدان می‌باشد این است که: پیامدهای ناشی از تأثیر کلان‌روندهای محیطی بر تغییرات ساختار سنی جمعیت جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۱۰ چیست؟

همچنین اهمیت و مزیت نتایج انجام این تحقیق در جهت کمک به سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان عالی کشور برای شناخت پیامدهای ناشی از تأثیر کلان‌روندهای محیطی بر ساختار سنی جمعیت و اتخاذ تصمیمات مناسب برای خنثی‌سازی یا کاهش آثار پیامدهای مذکور و ساخت آینده مطلوب برای ساختار جمعیتی کشور می‌باشد. در این پژوهش، تغییرات ساختار سنی جمعیت کشور به عنوان متغیر وابسته و کلان‌روندهای محیطی نیز به عنوان متغیر مستقل محسوب می‌گردد و با توجه به اینکه رویکرد این تحقیق اکتشافی است، از فرضیه‌سازی خودداری شده و روند پژوهش نیز به صورت مسئله محور پی‌گیری شده است.

مفاهیم و مبانی نظری

الف - پیشینه‌شناسی

- حسن حیدری و رعنا اصغری در مقاله‌ای با عنوان تأثیر تغییرات باروری و میزان جمعیت بر رفاه اقتصادی با تأکید بر سرمایه انسانی که در سال ۱۳۹۳ منتشر شده است؛ به این نتیجه رسیده‌اند که تغییر در میزان باروری، به‌عنوان یکی از عوامل مؤثر بر تغییرات جمعیتی و نقش آن در عرضه نیروی کار و در نتیجه رشد تولید، عنصر مهم رشد و توسعه اقتصادی-اجتماعی تلقی

می‌شود. تغییرات جمعیتی در کشور تا حدی است که در سال‌های اخیر، پیری جمعیت در حالت کلی و به‌ویژه کاهش باروری، نگرانی‌هایی را برای اقتصاد ایجاد کرده است.

- جواد جهانگیر زاده و همکاران در مقاله‌ای با عنوان آسیب‌شناسی تحولات جمعیتی با ترکیب دو مدل ارزیابی آسیب (IPA-FMEA) (مورد مطالعه استان آذربایجان غربی) که در سال ۱۴۰۰ منتشر شده است به این نتیجه رسیده‌اند که آسیب‌های حاصل از تحولات جمعیتی در استان آذربایجان غربی بیانگر ۲۹ خطر در پنج بعد بوده است که ۱۵ خطر در سطح بارز تشخیص داده شده‌اند که نیازمند اقدامات اساسی می‌باشند.

- رسول صادقی محقق موسسه مطالعات جمعیت کشور در مطالعه خود (۱۳۹۵) که با عنوان عوامل اقتصادی - اجتماعی مؤثر بر طلاق جوانان در ایران ارائه نموده، به این نتیجه رسیده است که احتمال طلاق در زنان بیشتر از مردان و در مناطق شهری بیشتر از مناطق روستایی است. تحصیلات رابطه منفی با احتمال وضعیت طلاق دارد. همچنین بیکاری و بی‌ثباتی شغلی رابطه مثبت و قوی با احتمال طلاق - البته فقط برای مردان - دارد و در مقابل، اشتغال و استقلال اقتصادی زنان با احتمال طلاق رابطه مثبت و قوی دارد. علاوه بر این‌ها، وجود فرزند در خانواده احتمال طلاق را کاهش می‌دهد.

- شهلا کاظمی پور در مقاله‌ای با عنوان تغییرات فرهنگی و تحول خانواده معاصر با تأکید بر ازدواج و فرزندآوری که در اواخر سال ۱۴۰۰ ارائه نموده، به این نتیجه رسیده است که؛ میزان فرزندآوری در ایران طی چهار دهه اخیر از میزان باروری در حد طبیعی (۷/۱ فرزند)، به باروری ارادی و به زیر سطح جانشینی (۱/۷ فرزند) رسیده و میانگین سن ازدواج پسران و دختران با حدود ۵ سال افزایش همراه بوده است. ارزش‌ها و نگرش‌ها در مورد ازدواج و فرزندآوری و میزان فردگرایی در سه نسل جوان، میان‌سال و مسن تفاوت داشته است. از طرف دیگر نگرش به فرزند دلخواه و سن مناسب ازدواج، با میزان فردگرایی همبستگی معنی‌دار دارند. لذا می‌توان تأثیر عوامل فرهنگی بر تغییرات ازدواج و فرزندآوری در ایران را مورد تأیید قرارداد.

ب- مفهوم شناسی

جمعیت: تجمعی از افراد انسانی است که در منطقه‌ای معین (روستا، شهر، شهرستان، استان یا کشور) به طور مستمر و معمولاً به شکل مجموعه‌ای از خانوارها زندگی می‌کنند و پایگاه سیاسی، شرایط ملی و قومی واحدی دارند. (کاظمی پور و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۳)

ساختار سنی جمعیت: ساخت سنی جمعیت عبارت است از توزیع جمعیت بین سنین منفرد با گروه‌های سنی. این توزیع ممکن است با تعداد یا درصد مشخص شود؛ و اغلب ساخت سنی نامیده می‌شود. ساخت سنی اگر شامل تفاوت‌های دو جنس باشد، ساخت سنی جنسی نامیده می‌شود. (رئیس‌وانانی، ۱۳۹۸: ۴۵)

کلان‌روندها: کلان‌روندها، روندهای گسترده شامل روندهای فرعی با آثار و پیامدهای فراوان می‌باشد. کلان‌روندها را باید نیروهایی دانست که در یکی از حوزه‌های بزرگ و مهم زندگی بشر، تغییرات بنیادین ایجاد می‌کنند (پدرام، ۱۳۸۸: ۱۸۷). کلان‌روندها، به‌عنوان فرایندهای دگرگونی بلندمدت با دامنه وسیع‌تر و تأثیرات ریشه‌ای‌تر مطرح هستند. کلان‌روندها، عوامل پر قدرتی هستند که به آینده شکل می‌دهند. به عبارت دیگر، یک کلان‌روند می‌تواند در ابعاد سیاسی، اجتماعی و یا اقتصادی تأثیرات و دگرگونی‌های عمیقی در برداشته باشد. همچنین، کلان‌روندها می‌توانند بر گستره وسیعی از بازیگران، مانند دولت‌ها، افراد جامعه، شرکت‌ها و سازمان‌ها، تأثیرات شدیدی داشته باشند. به عبارتی دیگر رویدادهای متعددی که در یک توالی خاص (و حتی به موازات هم) و در یک بازه زمانی و بافت خاص رخ می‌دهند، تشکیل یک‌روند را می‌دهند به طور معمول، ترکیب چندین روند، باعث به وجود آمدن کلان‌روند می‌شود. (تمنا، ۱۳۸۷: ۵۶)

نظریه‌های جمعیتی

الف - نظریه ثبات و کنترل جمعیت

جنبش کنترل جمعیت از دهه‌های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰م فعال است و پروژه‌های بسیاری در زمینه بهداشت تولیدمثل و برنامه‌ریزی برای خانواده‌ها انجام داده است. در دهه ۱۹۸۰، بین طرفداران کنترل جمعیت و فعالان سلامت زنان تنش بالا گرفت، چراکه فعالان سلامت زنان، حقوق تولید مثل زنان را به‌عنوان بخشی از یک رویکرد حقوق بشری قبول داشتند. مخالفت فزاینده با رویکرد محدود و تک‌بعدی به کنترل جمعیت، منجر به تغییری قابل توجه در سیاست‌های کنترل جمعیت در سال‌های ابتدایی دهه ۱۹۹۰ گردید (فولادی، ۱۳۹۲: ۱۵۶). طرفداران جمعیت ثابت، بیشتر به مزایای اقتصادی ثبات جمعیت پرداخته‌اند. به اعتقاد این گروه از صاحب‌نظران، یک جامعه از امکانات اقتصادی خود به چهار طریق می‌تواند استفاده کند: افزایش جمعیت، افزایش رفاه جامعه، افزایش مصرف و بالا بردن میزان پس‌انداز؛ بنابراین اگر جامعه‌ای اندیشه ازدیاد جمعیت را کنار بگذارد، می‌تواند همه امکانات خود را به تأمین رفاه و مصرف بیشتر برای افراد جامعه یا به

پس‌انداز و سرمایه‌گذاری بیشتر اختصاص دهد. با این حال جمعیت ثابت، جامعه را با کاهش جوانان و سالخوردگی جمعیت مواجه می‌کند که این امر امید و حرکت را از جامعه گرفته و پیشرفت مادی و معنوی آن را متوقف می‌کند. (افشار کهن، ۱۳۸۵: ۲۱۰)

ب- نظریه کاهش جمعیت

مخالفت با رشد فزاینده جمعیت از قدمتی طولانی برخوردار است. فلاسفه، اندیشمندان اجتماعی و اقتصادی از دیرباز با رشد فزاینده جمعیت به مخالفت برخاسته‌اند. افلاطون در راستای جمعیت متناسب و استفاده مطلوب از امکانات، جمعیت ۵۰۴۰ نفری را برای شهرها ایده آل می‌داند (آقا محمدی و شهرآئینی، ۱۳۹۱: ۸۸). توماس رابرت مالتوس^۱ جمعیت‌شناس انگلیسی و از مخالفان جدی رشد جمعیت، با استفاده از قانون بازده نزولی و همچنین افزایش تصاعدی جمعیت، در مقابل افزایش حسابی، عدم تعادل و توازن جمعیت و وسایل معیشت را موجب بحران می‌داند. جان استوارت میل^۲، کثرت جمعیت در خانواده را به‌عنوان قباحتی نظیر می‌خواندگی تلقی می‌کند. برتراند راسل^۳ رشد فزاینده جمعیت را خطری معادل به‌کارگیری بمب هیدروژنی تلقی نموده و پیشنهاد می‌دهد که اگر یک صدم هزینه نظامی، صرف کنترل موالید شود، نتیجه ارزنده‌ای به بار خواهد آورد. امیل دورکیم^۴، جامعه‌شناس فرانسوی در سال ۱۹۳۳ تأثیر اندازه، تراکم و ترکیب جمعیت را بر جامعه و ساختار اجتماعی مورد تأکید قرار داده و توسعه اجتماعی را در گرو جمعیت می‌داند. به‌عبارت‌دیگر، عدم کنترل کمیت و بهبود کیفیت، مسائل مربوط به فقر، آلودگی محیط‌زیست، مسائل بهداشتی، کمبودهای هنری و فرهنگی را برای جوامع به وجود می‌آورد. (جوکار و همکاران، ۱۳۹۰: ۶۷). تغییرات و تحولات شتابان جهانی در حوزه جمعیت که متأثر از رویدادهای متعددی در یک توالی خاص و در یک بازه زمانی (کلان‌روندها) است، آینده جمعیتی کشورها را با تهدیدی جدی مواجه نموده است. تغییرات فردی به‌عنوان خصیصه‌ای مهم، یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های جامعه مدرن به شمار می‌آید. این پدیده که شامل روندهای چون فرزندآوری، فردگرایی، ازدواج و طلاق، تحصیلات است، به‌عنوان کلید تغییر قرن توسط اکثر نظریه‌پردازان معرفی شده است. برگر کلان‌روند تغییرات فردی را به معنای امکان

1- Thomas Robert Malthus

2- John Stuart Mill

3- Bertrand Russell

4- Emile Durkheim

انتخاب از میان واقعیت‌ها و هویت‌های مختلف می‌داند. گیدنز نیز آن را از طریق تشریح مفهوم انتخاب، تبیین می‌کند. که بر کاهش جمعیت اثرگذار می‌باشد (موذن، ۱۳: ۱۳۹۸) در کنار تغییرات فردی، جوامع با تغییرات کلان‌روندهای فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی نیز مواجه هستند. تغییر در عقاید، ارزش‌ها، هنجارها، آداب‌ورسوم، رفتارها و نمادها در کنار تمایل به شهرنشینی و آپارتمان‌نشینی، قشربندی اجتماعی، خانواده هسته‌ای، فرزند سالاری، برابری جنسیتی و رسانه همگی بر کاهش جمعیت در طی چند سال اخیر نقشی بی‌بدیل داشته‌اند که مورد توجه اندیشمندان بسیاری نیز قرار گرفته است. (کاظمی پور، ۱۳۹۸: ۳). نظریه بالا که به کلان‌روندهای تغییرات فردی، فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی پرداخته است مبنای ادامه این تحقیق خواهد بود.

مطالعات محیطی تأثیر کلان‌روندها بر ساختار سنی جمعیت کشور

الف- تأثیر کلان‌روند تغییرات فردی

در جمهوری اسلامی ایران به دنبال رفاه اجتماعی، استقلال مالی، تحصیلات دانشگاهی، جنسیت و سن، ساختار سنی جمعیت را تحت تأثیر قرار داده است. در این خصوص، ظهور و رشد فردگرایی، ساختار و کارکرد خانواده‌های ایرانی را تحت تأثیر قرار داده است به نحوی که باعث گذر از خانواده‌ی سنتی به خانواده‌ی مدرن شده است. روند تغییرات ساختاری و کارکردی خانواده در ایران و ادامه این روند نشان می‌دهد که فرآیندهایی چون تغییرات جمعیت شناختی نظیر افزایش آمار طلاق، کاهش نرخ باروری، افزایش سن ازدواج و نیز افول کارکردهای مراقبتی و جنسی، بروز برخی از ناسازگاری‌های اخلاقی، اجتماعی و اختلال در ارتباطات خویشاوندی بر فردی شدن نهاد خانواده در ایران دلالت دارند. تغییر فردگرایی منتج به استقلال در زنان که نتیجه آن عدم ازدواج و باروری است گردیده است. ارزیابی میزان فردگرایی در کشور از سال ۱۳۸۵ الی پایان سال ۱۴۰۱ نشان می‌دهد که استان‌های مرزی با درصد کمتر و استان‌های واقع در مرکز کشور به‌خصوص تهران بیشترین آمار فردگرایی را در این بازه زمانی داشته‌اند که بر این اساس، می‌توان گفت که بین رتبه فردگرایی و رتبه باروری در بین استان‌های کشور رابطه معکوسی وجود دارد و ادامه این روند با توجه به موارد مطرح‌شده فوق، به روند فردگرایی و اشاعه آن به سایر مناطق کشور افزوده و بر ساختار سنی جمعیت اثر مستقیم خواهد داشت (افقهی و زارع، ۱۳۹۴: ۲۳). میزان باروری در جمهوری اسلامی ایران و بر اساس سرشماری سال ۱۳۹۵ حدود ۱/۶۷ گزارش شده است و افزون بر این جمعیت در همین سال به رشد ۱/۲۳ درصد و تا پایان سال ۱۴۰۱ برابر

آمارهای غیررسمی به ۱/۱۳ درصد کاهش یافته است. متغیرهایی مانند هزینه‌های اجاره مسکن، ثروت خانواده و دستمزد بالقوه‌ای که یک فرد جوان می‌تواند دریافت کند را به‌عنوان متغیرهای اقتصادی که می‌توانند بر اندازه خانواده و نیز تشکیل خانوار جدید تأثیر داشته باشند را مشخص می‌کنند. دستمزد و درآمد از اهمیت زیادی برخوردارند زیرا درآمد فرد باعث می‌شود وی بتواند هزینه‌های تشکیل یک زندگی جدید را پرداخت کرده و مسئولیت زندگی مستقل را بر عهده بگیرد. این امر منجر به ترک خانه والدین و در نتیجه تقسیم خانوار قبلی به خانوارهای کوچک‌تر خواهد شد و به‌طور کلی اندازه خانوارها را کاهش می‌دهد؛ بنابراین کاهش فرزند آوری که به دلایل مطرح‌شده فوق بر کاهش بعد خانوار اثرگذار بوده به‌نحوی که در ۱۲ سال اخیر؛ ازدواج ۴۰ درصد و در هفت سال گذشته فرزند آوری ۳۵ درصد کاهش داشته است و ادامه این روند تا سال ۱۴۱۰ منجر به کاهش چشم‌گیر خانواده‌های دارای ۲ فرزند و بیشتر می‌گردد. (همان: ۲۷)

تلاش مؤثر برای ادامه تحصیل در قشر زنان و راه‌یابی به مراکز آموزش عالی به منظور افزایش مهارت برای کسب درآمد، کسب دانش بیشتر در مورد رفتار باروری و آگاهی از حقوق مدنی و مشارکت مؤثر در جامعه نمونه‌هایی از کم رنگ شدن نقش مادری و همسری زنان است. تأثیرات مهاجرت به‌منظور تحصیل در دانشگاه‌های خارج از کشور یا مهاجرت در ابعاد داخلی که طی سال‌های اخیر بیشتر از روستا به شهر یا از مناطق کم تراکم به مناطق متراکم‌تر، بر تحولات جمعیتی کشور اثرگذار بوده است. در حال حاضر زنان با برخوردار بودن از تحصیلات متوسط رو به بالا به وسایل پیشگیری و فناوری‌های باروری زیادی دسترسی دارند که آن‌ها را قادر ساخته تا کنترل بیشتری روی حیات باروری خود داشته باشند و تصمیم بگیرند در چه بستری و چه زمانی فرزند داشته باشند. در واقع فرزندآوری تأخیری به عنوان هنجاری جدید در بین زنان ازدواج کرده در دوران اخیر نمود یافته و افراد تمایل دارند با تأخیر در فرزند آوری، این هماهنگی را بین حوزه‌های مختلف زندگی ایجاد کنند. کاهش چشم‌گیر نسبت ازدواج به طلاق در ۱۰ سال گذشته از اوضاع وخیمی حکایت دارد که نتیجه آن افت چشم‌گیر جمعیت کشور است؛ بر اساس داده‌های ثبت‌احوال، نسبت ازدواج به طلاق کشور پیش از انقلاب بیش از ۱۴ بود که در زمان حاضر به حدود ۳ ازدواج رسیده است؛ یعنی به از ۳ ازدواج یک طلاق به ثبت رسیده است. خارج شدن تعدادی از جمعیت زنان از مدار باروری به واسطه طلاق، نقش بی‌بدیلی در کاهش جمعیت دارد. به عبارتی دیگر، ازدواج و طلاق پدیده‌هایی هستند که خانواده را به‌منزله واحدی اقتصادی تحت

تأثیر قرار می‌دهند و از طرفی، چالش‌های اقتصادی می‌توانند منجر به شکل نگرفتن بنیاد خانواده شوند یا به جدایی طرفین بیانجامد. افزایش نرخ بیکاری در سال‌های اخیر حتی با سیاست‌های جوانی جمعیت که از طرف دولت تعیین گردیده، نتوانسته به افزایش ازدواج در بین جوانان منجر گردد. نرخ بیکاری در کوتاه‌مدت (با دو دوره وقفه) تأثیر مثبت و معناداری بر تمایل به تأهل دارد و از سویی دیگر نرخ بیکاری در بلندمدت دارای تأثیر معناداری بر تمایل به تأهل نیست، به‌گونه‌ای که با افزایش نرخ بیکاری در کوتاه‌مدت و با ۲ دوره وقفه، این متغیر می‌تواند عاملی در تمایل به تأهل محسوب شود و این نتیجه تأییدی بر رویکرد هزینه‌های طلاق است. مورد دیگری که در این سال‌ها بر کاهش ازدواج و به‌خصوص طلاق‌های صورت گرفته در کشور مؤثر بوده مسئله تورم در نرخ مسکن چه اجاره، رهن و چه خرید بوده است. بالا رفتن سطح توقع زوج‌های جوان به زندگی مستقل و داشتن مسکن جدا از خانواده همسر، این تردید را در بین جوانان به وجود می‌آورد که توانایی اداره کردن خانواده را ندارند. به نحوی که سن ازدواج در سال‌های اخیر از ۱۸ سال برای دختران به ۲۳ سال و ۲۱ سال برای مردان به ۲۹ سال رسیده است. بر اساس آمار سازمان ثبت‌احوال کشور و آخرین سرشماری‌های پایگاه اطلاعات جمعیتی کشور، در حال حاضر ۱۱ میلیون و ۲۴۰ هزار نفر در سن متعارف ازدواج قرار دارند یا از این سن گذشته‌اند، اما هرگز ازدواج نکرده‌اند. از این بین ۵ میلیون و ۵۷۰ هزار مرد و ۵ میلیون و ۶۷۰ هزار زن هستند و ادامه این روند زنگ خطری جدی برای کاهش جمعیت محسوب می‌گردد (درگاه مرکز ملی آمار ایران، ۱۴۰۱)؛ بنابراین چهار روند فردگرایی، تحصیلات، ازدواج و طلاق و فرزندآوری موجب ایجاد تغییر در کلان‌روند تغییرات فردی طی سال‌های اخیر در حوزه جمعیت شده است که پیامدهای زیر را در این خصوص به وجود آورده است.

۱- ناسازگاری اخلاقی، اجتماعی و اختلال در ارتباطات خویشاوندی ۲- تجردگرایی ۳- افول کارکردهای مراقبتی و جنسی ۴- افزایش سن ازدواج ۵- افزایش نرخ بیکاری ۶- کاهش توان قدرت خرید ملزومات زندگی ۷- افزایش سطح توقع زوج‌های جوان از زندگی ۸- کاهش نرخ باروری و افزایش خانواده هسته‌ای در سطح جامعه ۹- کاهش نقش مادری برای افزایش مهارت جهت کسب شغل و درآمد ۱۰- تغییر نگرش به ازدواج با مردان کم‌سواد.

ب- تأثیر کلان‌روند تغییرات اجتماعی

میانگین درآمد، هزینه زندگی ماهانه، میانگین ارزش مسکن و قیمت خودرو در کنار برخورداری از خدمات شهری و کیفیت بالای زندگی و محل زندگی دلیلی بر نابرابری اجتماعی و ایجاد

قشربندی اجتماعی در کشور است. با توجه به شرایط اقتصادی در سال‌های اخیر دیگر در جامعه شاهد گروه‌های مرفه و متوسط و بی‌بضاعت نیستیم و جامعه به سمت گروه‌های سرمایه‌دار و گروه‌های بی‌بضاعت و نیازمند در تأمین مخارج اولیه تقسیم شده است. ادامه این روند در سال‌های آینده به حذف اقشار با درآمد متوسط منجر گردیده و بر تغییر در ساختار جمعیت کشور نیز تأثیرگذار است (افشارکهن، ۱۳۸۵: ۶). با گسترش شهرنشینی در کشور، خانواده گسترده و سنتی گذشته، به خانواده هسته‌ای (خانواده‌ای که از زوجی متأهل و حداکثر دو فرزند که در خانه‌ای واحد زندگی می‌کنند) تبدیل شده که شامل پدر و مادر و فرزندان ازدواج نکرده‌اند. نقش انحصاری مردان در معیشت از میان رفته، انبوهی از بانوان وارد بازار کار و اشتغال شده‌اند. اشتغال زنان، موجب کاهش آسایش و راحتی، افزایش خستگی ناشی از کار در منزل و خارج از آن، کاهش آستانه تحمل روانی ناشی از مشکلات اجتماعی و اقتصادی، عدم وجود زمان کافی برای ارتباط فکری و روحی با همسر و فرزندان، به دلیل حضور تمام‌وقت در خارج از منزل و کارهای جاری منزل، فقدان زمان کافی برای استراحت، تفریح و ورزش و پرداختن به سلامتی خود، کم‌رنگ شدن نقش تربیتی برای فرزندان به دلیل ضیق وقت، فشارهای عصبی و مشکلات عدیده روانی، پرخاشگری، اضطراب، تضعیف روابط عاطفی میان همسران و بروز شکاف و اختلاف در خانواده که به شدت سلامت و بهداشت خانواده، به‌ویژه مادران را تهدید می‌کند. در واقع افزایش سه مؤلفه؛ رفاه اقتصادی، تجمل‌گرایی، مسئولیت‌گریزی و آسایش‌طلبی که در نسل جوان وجود دارد باعث شده که خانواده‌های دارای فرزند، تک‌فرزندی و به تعبیری خانواده هسته‌ای را برای خود کافی بدانند که ادامه این روند در سال‌های پیش رو جامعه را از عواطف و احساسات دور کرده و بر کاهش جمعیت اثرگذار شود (پژهان و طاهری، ۱۴۰۰: ۳۰). موضوع دیگر در کلان‌روند تغییرات اجتماعی، روند شهرنشینی و آپارتمان‌نشینی است که طی دهه‌های اخیر و با توسعه شهرنشینی در کشور؛ زندگی آپارتمان‌نشینی نیز گسترش یافته است. این در حالی است که در دنیای امروز و در بسیاری از کشورها با اعمال سیاست‌های تشویقی؛ مردم برای بازگشت فعال به روستاها ترغیب می‌شوند، در ایران روند مهاجرت از روستا به شهر همچنان ادامه دارد که بحران روز افزون حاشیه‌نشینی و معضلات بی‌پایان آن؛ از پیامدهای این نوع از مهاجرت است. برآورد این است که تا ۱۰ سال آینده حدود ۶۷ درصد جمعیت ایران شهرنشین خواهند شد و رشد الگوی فعلی شهرنشینی که منطبق بر مؤلفه‌های زندگی غربی است؛ یکی از عوامل اصلی کاهش نرخ باروری در ایران است. آپارتمان‌نشینی و کوچک شدن متراژ خانه‌ها و گسترش فردگرایی را می‌توان از

پیامدهای گسترش شهرنشینی و افزایش آپارتمان‌نشینی قلمداد کرد. طی سرشماری سال‌های ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵ واحدهای مسکونی غیر آپارتمانی کاهش یافته و بر تعداد واحدهای مسکونی آپارتمانی افزوده شده است. سهم واحدهای مسکونی آپارتمانی از ۸/۳۱ درصد در سال ۱۳۹۰ به ۳/۳۹ درصد در سال ۱۳۹۵ رسیده است. این افزایش، نشان‌دهنده ساخت‌وساز بیشتر آپارتمان و همچنین احداث مسکن مهر طی سالیان اخیر است؛ توسعه بی‌رویه شهرنشینی و ملزومات اقتصادی و فرهنگی آن؛ یکی از عوامل گسست روابط عاطفی بین خانواده‌ها شده است که در این میان توقع افراد؛ برای زندگی بهتر و مرفه‌تر افزایش یافته که این امر موجب نوعی رقابت در میان افراد شده است. از طرفی اجاره‌نشینی در فضای آپارتمان‌های امروزی، تک‌فرزندی را به خانواده‌ها اجبار کرده است. در واقع در معماری امروز، تعداد فرزندان باید کمتر باشند تا زندگی راحت‌تری داشته باشند. (احمدی مقدم، ۱۴۰۰:۳۴۲)؛ بنابراین شکل‌گیری روندهای شهرنشینی و آپارتمان‌نشینی، خانواده هسته‌ای و قشریندی اجتماعی در سال‌های اخیر جمعیت کشور را به شدت تحت تأثیر قرار داده و بر کاهش چشمگیر جمعیت اثرگذار بوده است.

پ- تأثیر کلان‌روند تغییرات فرهنگی

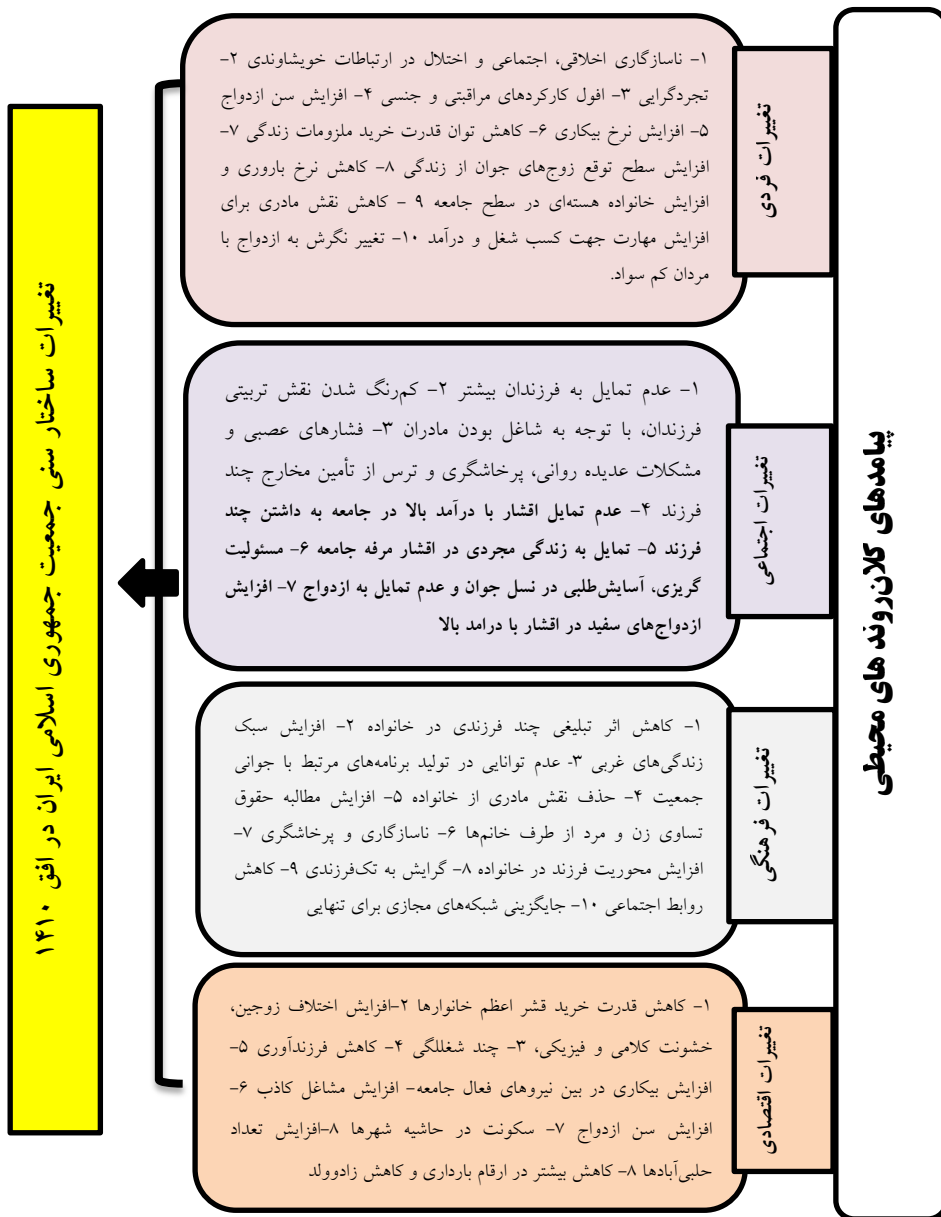
از جمله روندهای اثرگذار بر ساختار سنی جمعیت در حوزه فرهنگی می‌توان به رسانه ملی و برابری جنسیتی و فرزند سالاری اشاره کرد. طبق نتایج مرکز پژوهش‌های سازمان صداوسیما، در سال‌های اخیر کوچک شدن بعد خانواده در عرصه بازنمایی خانواده در این رسانه در کنار به تصویر کشیدن خانواده‌هایی که یا فرزند ندارند، یا حداکثر یک یا دو فرزند دارند و نمایش خانواده‌های پرجمعیت در سریال‌ها که خانواده‌هایی ناموفق با مشکلات عدیده بسیار و گرفتار در تأمین مخارج روزانه و تأمین مسکن هستند، نمایش خانواده‌های متمول و زندگی‌های تجملاتی و ترویج سبک زندگی غربی با حذف نقش مادر در خانواده بر کاهش جمعیت اثر گذاشته و روند آن را شتاب داده است. اجرای اصل یکصد و بیست و سوم (۱۲۳) قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران «قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت» و تبیین و تشریح مواد این قانون از طرف رسانه ملی ضعیف بوده به نحوی که آن‌قدر که در بین برنامه‌های شبکه‌های مختلف صداوسیما، پیام‌های بازرگانی تبلیغ می‌شود قانون جوانی جمعیت که می‌تواند در شرایط فعلی و با نگاه به آینده جمعیت کشور جهت مقابله با کاهش جمعیت مؤثر باشد، پرداخته نشده است (پورافکاری و همکاران، ۱۳۹۸:۸). از طرفی تغییر سبک زندگی و گرایش جامعه به خانواده هسته‌ای سبب ظهور

پدیده تک‌فرزندگی و فرزند سالاری شده است. اکثر زوجین یا تمایلی به فرزندآوری ندارند و یا تنها به یک فرزند اکتفا می‌کنند، شاید مهم‌ترین دلایل این انتخاب این است که والدین دوست دارند امکانات مادی و معنوی را فقط به یک فرزند اختصاص دهند و زمان بیشتری برای تربیت فرزند داشته باشند و سرمایه مالی بیشتری برای آینده و تحصیلات فرزند خود تأمین کنند. هرچند خانواده‌های کم‌جمعیت ممکن است ثروتمند شوند ولی گاهی ثروتمند شدن آن‌ها از فقیر شدنشان خطرناک‌تر است. فرزند سالاری یکی از آسیب‌ها و خطرات تک‌فرزندگی در بعد تربیتی است. نبود چند برادر و خواهر در عالم کودکی، بار تربیتی را به دوش پدر و مادر انداخته است. گذر تک‌فرزندگی در کشور از مرز ۳۳ درصد به بلوغ زودرس، کاهش روابط اجتماعی و جایگزینی رسانه برای تنهایی را از آثار تک‌فرزندگی و فرزند سالاری باید دانست (رحیمی و همکاران، ۱۳۹۸: ۷۰). پیامدهای کاهش اثر تبلیغی چند فرزندگی در خانواده، افزایش سبک زندگی‌های غربی، عدم توانایی در تولید برنامه‌های مرتبط با جوانی جمعیت، حذف نقش مادری از خانواده، افزایش مطالبه حقوق تساوی زن و مرد از طرف خانم‌ها، ناسازگاری و پرخاشگری، افزایش محوریت فرزند در خانواده و جایگزینی شبکه‌های مجازی برای تنهایی نمونه‌ای از تأثیر کلان‌روند تغییرات فرهنگی بر ساختار سنی جمعیت کشور خواهد بود که ادامه این روند در دهه آینده، جمعیت کشور را به شدت تحت تأثیر قرار خواهد داد.

ت- تأثیر کلان‌روند تغییرات اقتصادی

محققان اقتصادی و اجتماعی معتقدند افزایش شدید قیمت مسکن در مقاطع زمانی مختلف نرخ باروری را تحت تأثیر قرار داده و در واقع ارتباط مستقیم و معناداری بین افزایش قیمت مسکن و نرخ باروری وجود دارد. رکورد کمترین زادوولد در سه دهه اخیر که در سه‌ماهه اول سال ۱۴۰۲ رقم خورد نیز بعد از جهش شدید قیمت مسکن در کشور و به‌خصوص کلان‌شهرهایی مانند تهران به ثبت رسید. این در حالی است که حتی در بسیاری از موارد افرادی که تصمیم اولیه از بابت زادوولد می‌گیرند پس از ارزیابی وضعیت سکونتی خود به لحاظ مساحت واحد مسکونی در دسترس و هزینه تأمین مسکن بزرگ‌تر، در صورت ناکافی بودن فضای سکونتی برای اضافه شدن عضو جدید و یا عدم توانایی برای تأمین مسکن بزرگ‌تر، از تصمیم خود برای زادوولد صرف‌نظر می‌کنند. نتیجه آنکه تمایل به سکونت در حاشیه شهرها و افزایش تعداد حلی‌آبادها با ادامه این روند باید منتظر کاهش بیشتر در ارقام بارداری و کاهش زادوولد در کشور بود (عزتی و

همکاران، ۱۳۹۷: ۲۹). از روندهای دیگر اقتصادی که بر ساختار سنی جمعیت کشور مؤثر است می‌توان به اشتغال و درآمد خانوار اشاره کرد. ناتوانی بخش‌های دولتی و غیردولتی و نبود یک سیستم جامع جذب و استخدام در جذب نیروی کار، کمبود سرمایه، انعطاف‌ناپذیر بودن ساختار تولید و وجود بیکاری پنهان، پایین بودن بهره‌وری نیروی کار و تعیین دستمزدها بدون توجه به بازدهی نیروی کار عواملی هستند که باعث کاهش اشتغال، افزایش بیکاری و افزایش مشاغل کاذب در ایران گردیده است. این اثرگذاری بر تلاش برای تشکیل خانواده و فرزندآوری حتی در مناطق کمتر توسعه‌یافته کشور نیز به وضوح دیده می‌شود. افزایش سن ازدواج در بین مردان به بالای ۲۹ سال دلیل محکمی برای عوامل فوق به خصوص بیکاری می‌باشد. ادامه این روند و عدم اتخاذ سیاست‌های مناسب جذب و استخدام توسط وزارتخانه‌های دولت و عدم افزایش دستمزدها توسط دولت برای کارگران که آمار قابل‌توجهی از جمعیت را تشکیل می‌دهند علاوه بر اینکه ناسازگاری‌های اخلاقی جامعه را افزایش داده، بر کاهش جمعیت نیز اثرگذار خواهد بود. (شاه‌چراغیان، ۱۳۹۲: ۱۷) در مجموع اقتصاد کشور بیشترین اثرگذاری را بر جلوگیری خانوارها از فرزندآوری داشته و موجب شده نگاه خانواده‌ها به این امر نگاهی بدبینانه باشد که ساختار سنی جمعیت را تحت تأثیر قرار خواهد داد.

روش‌شناسی تحقیق

تحقیق حاضر از نوع توسعه‌ای - کاربردی و به روش توصیفی- تحلیلی انجام شده است. قلمرو تحقیق از لحاظ زمان انجام پژوهش در سال ۱۴۰۲ و از نظر کاربرد نتایج آن با فرض ثبات نسبی شرایط محیطی تا افق زمانی ۱۴۱۰ (ه-ش) می‌باشد همچنین قلمرو موضوعی پژوهش مشتمل بر مطالعات جمعیت‌شناسی و قلمرو مکانی آن نیز مرتبط با محیط ج.ا.ایران می‌باشد. جامعه آماری پژوهش با توجه به تخصصی بودن موضوع تحقیق و محدودیت افراد خبره و صاحب‌نظر با جمعیت‌شناسی و تغییرات ساختار سنی جمعیت از بین افراد خبره و صاحب‌نظر مرتبط با موضوع تحقیق شاغل در سازمان‌های مرتبط با جمعیت‌شناسی و مراکز دانشگاهی کشور که قادر به پاسخگویی نیازهای این تحقیق باشند و دارای ویژگی‌هایی از قبیل؛ برخورداری از سابقه خدمت در مشاغل سطوح راهبردی کشور مرتبط با موضوع تحقیق، آشنا به علوم جمعیت‌شناسی و محیط مورد مطالعه، حتی‌المقدور دارای آثار و تألیفات علمی در این زمینه و برخورداری از مدرک تحصیلی کارشناسی ارشد به بالا باشند، به تعداد حدود ۴۲ نفر برآورد گردید. همچنین با توجه به تعداد محدود جامعه آماری، حجم نمونه آماری تحقیق منطبق بر جامعه آماری و روش نمونه‌گیری نیز به صورت تمام شمار بوده است.

روش گردآوری اطلاعات در این پژوهش به صورت کتابخانه‌ای با استفاده از ابزار مطالعه کتب، مقالات و تحقیقات مرتبط با بهره‌گیری از روش فیش‌برداری و بررسی اسناد و مدارک موجود نزد سازمان‌ها و نهادهای ذی‌ربط و با مراجعه به وبگاه‌های اینترنتی و بهره‌برداری از ابزار، مصاحبه با خبرگان برای تکمیل یافته‌های محیطی تحقیق و تهیه و توزیع پرسش‌نامه بین افراد خبره و صاحب‌حجم نمونه آماری تحقیق بوده است. برای روایی ظاهری پرسش‌نامه تحقیق پس از اخذ نظر برخی از افراد خبره و صاحب‌نظر حجم نمونه آماری (حدود ۱۲ نفر) تا رسیدن به اشباع نظری و اصلاح شکلی و محتوایی سؤالات پرسش‌نامه، نسبت به روایی محتوایی آن با استفاده از آزمون ضریب لاوشه به شرح جدول زیر اقدام گردید که مقدار قابل قبول ضریب لاوشه (CvI) بالاتر از ۰.۶۲ بود و گویه‌های دارای ضریب کمتر از مقدار مزبور حذف شدند؛ بنابراین روایی و اعتبار پرسش‌نامه در حد قابل قبول مورد تأیید واقع گردید.

جدول ۱: روایی پرسشنامه

پهنای	CVR	سودمند		پهنای	Cvi	۴	۳	۲	۱	روند	کلان‌روند
		نیست	است			کاملاً واضح است	واضح است	نسبتاً واضح است	واضح نیست		
تائید	۱	۰	۱۰	تائید	۰.۱۰۰	۱۰	۲	۰	۰	فردگرایی	تغییرات فردی
تائید	۱	۰	۱۰	تائید	۰.۱۰۰	۱۱	۱	۰	۰	فرزند آوری	
تائید	۰.۸	۱	۹	تائید	۰.۸	۹	۱	۱	۱	تحصیلات	
تائید	۰.۹	۱	۹	تائید	۰.۹	۱۱	۰	۰	۱	ازدواج و طلاق	
تائید	۱	۱	۹	تائید	۰.۱۰۰	۱۲	۰	۰	۰	شهرنشینی و آپارتمان‌نشینی	تغییرات اجتماعی
تائید	۱	۰	۱۰	تائید	۰.۱۰۰	۱۰	۲	۰	۰	خانواده هسته‌ای	
تائید	۰.۹	۱	۹	تائید	۰.۹	۱۱	۰	۰	۱	قشر بندی اجتماعی	
تائید	۰.۸	۰	۱۰	تائید	۰.۸	۸	۲	۲	۰	رسانه ملی	تغییرات فرهنگی
تائید	۱	۰	۱۰	تائید	۰.۱۰۰	۱۰	۲	۰	۰	برابری جنسیتی	
تائید	۰.۸	۰	۱۰	تائید	۰.۸	۱۰	۰	۱	۱	فرزند سالاری	
تائید	۱	۰	۱۰	تائید	۰.۱۰۰	۱۰	۲	۰	۰	مسکن	تغییرات اقتصادی
تائید	۰.۹	۱	۹	تائید	۰.۹	۱۱	۰	۰	۱	اشتغال	
تائید	۱	۰	۱۰	تائید	۰.۱۰۰	۱۰	۲	۰	۰	درآمد خانوار	

منبع: محاسبات تحقیق (با استفاده از بسته نرم‌افزاری SPSS)

همچنین برای پایایی پرسشنامه، از روش محاسبه ضریب آلفای کرونباخ به شرح زیر استفاده شد که با توجه به مقادیر حاصله، پرسشنامه از پایایی بالا و قابل قبول برخوردار است.

$$r_{\alpha} = \frac{k}{k-1} \left[1 - \frac{\sum S^2 K}{\sum S_t^2} \right]$$

جدول ۲: پایایی پرسشنامه تحقیق

ضریب آلفای کرونباخ	روند	کلان‌روند
۰.۷۳۵	فردگرایی	تغییرات فردی
	فرزند آوری	
	تحصیلات	
	ازدواج و طلاق	
۰.۸۵۵	شهرنشینی و آپارتمان‌نشینی	تغییرات اجتماعی
	خانواده هسته‌ای	
	قشربندی اجتماعی	
۰.۷۸۵	رسانه ملی	تغییرات فرهنگی
	برابری جنسیتی	
	فرزند سالاری	
۰.۷۷۵	مسکن	تغییرات اقتصادی
	اشتغال	
	درآمد خانوار	

منبع: محاسبات تحقیق (با استفاده از بسته نرم‌افزاری SPSS)

برای تجزیه و تحلیل داده‌های مرتبط با سؤال تحقیق از جدول توزیع فراوانی و تعیین درصد میانگین جهت توصیف داده‌های آماری و همچنین برای تحلیل استنباطی داده‌ها از آزمون آماری تی تک نمونه‌ای و رتبه‌بندی میانگین داده‌ها استفاده شده است.

تجزیه و تحلیل داده‌های تحقیق

تجزیه و تحلیل داده‌های مرتبط با سؤال تحقیق

در راستای تحلیل داده‌های مرتبط با سؤال تحقیق مبنی بر چیستی پیامدهای ناشی از تأثیر کلان‌روندهای محیطی بر تغییرات ساختار سنی جمعیت جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۱۰، به تحلیل داده‌ها به شرح جداول و توضیحاتی که در ادامه آمده، پرداخته شده است.

جدول ۳: پیامدهای ناشی از تأثیر کلان‌روندهای محیطی بر تغییرات ساختار سنی جمعیت جمهوری اسلامی ایران در

افق ۱۴۱۰

کلان‌روندها	پیامدهای ناشی از تأثیر کلان‌روندهای محیطی	درصد میزان اهمیت					ت	Sig	تأیید
		۱	۲	۳	۴	۵			
تغییرات فروری	ناسازگاری اخلاقی، اجتماعی و اختلال در ارتباطات خویشاوندی - تجردگرایی - افول کارکردهای مراقبتی و جنسی - افزایش سن ازدواج	۰	۱.۹	۱۵.۴	۵۵.۸	۲۶.۹	۴.۰۷	۰.۰۰	تأیید
	کاهش نرخ باروری و افزایش خانواده هسته‌ای در سطح جامعه	۱.۹	۷.۷	۳۶.۵	۴۰.۴	۱۳.۵	۳.۵	۰.۰۰	تأیید
	کاهش نقش مادری برای افزایش مهارت جهت کسب شغل و درآمد نزد زنان - عدم تمایل به ازدواج - تغییر نگرش در ازدواج با مردان کم‌سواد - کاهش تعداد فرزند	۱.۹	۹.۶	۳۲.۷	۴۲.۳	۱۳.۵	۳.۵	۰.۰۰	تأیید
	افزایش نرخ بیکاری - کاهش توان قدرت خرید ملزومات زندگی - افزایش سرسام‌آور خرید و رهن اجاره مسکن - افزایش سطح توقع زوج‌های جوان به زندگی	۰	۳.۸	۴۶.۲	۴۸.۱	۱.۹	۳.۴	۰.۰۰	تأیید
تغییرات اجتماعی	عدم تمایل به فرزندان بیشتر - کم‌رنگ شدن نقش تربیتی برای فرزندان به شاغل بودن مادران - فشارهای عصبی و مشکلات عدیده روانی، پرخاشگری و ترس از تأمین مخارج چند فرزند	۰	۰	۱۳.۵	۳۸.۵	۴۸.۱	۴.۳	۰.۰۰	تأیید
	مسنولیت‌گریزی، آسایش‌طلبی در نسل جوان و عدم تمایل به ازدواج - افزایش ازدواج‌های سفید در اقشار با درآمد بالا -	۰	۹.۶	۴۲.۳	۴۶.۲	۱.۹	۳.۴	۰.۰۰	تأیید
	عدم تمایل اقشار با درآمد بالا در جامعه به داشتن چند فرزند - تمایل به زندگی مجردی در اقشار مرفه جامعه	۰	۷.۷	۴۴.۲	۴۸.۱	۰	۳.۴	۰.۰۰	تأیید
	کاهش اثر تبلیغی چند فرزندی در خانواده - افزایش سبک زندگی‌های غربی - عدم توانایی در تولید برنامه‌های مرتبط با جوانی جمعیت - حذف نقش مادری از خانواده	۰	۷.۷	۳۶.۵	۵۵.۸	۰	۳.۴	۰.۰۰	تأیید
تغییرات فرهنگی	افزایش مطالبه حقوق تساوی زن و مرد از طرف خانم‌ها	۰	۱.۹	۱۵.۴	۸۲.۷	۰	۳.۸	۰.۰۰	تأیید
	ناسازگاری و پرخاشگری - افزایش محوریت فرزند در خانواده - گرایش به تک‌فرزندی - کاهش روابط اجتماعی - جایگزینی شبکه‌های مجازی برای تنهایی	۰	۰	۲۶.۹	۷۱.۲	۱.۹	۳.۷	۰.۰۰	تأیید
	سکونت در حاشیه شهرها - افزایش تعداد حلیه‌آبادی‌ها - کاهش بیشتر در ارقام بارداری و کاهش زادوولد	۰	۰	۵.۸	۴۴.۲	۵۰.۰	۴.۴	۰.۰۰	تأیید
تغییرات اقتصادی	افزایش بیکاری در بین نیروهای فعال جامعه - افزایش مشاغل کاذب - افزایش سن ازدواج	۰	۰	۷.۷	۴۸.۱	۴۴.۲	۴.۳	۰.۰۰	تأیید
	کاهش قدرت خرید قشر اعظم خانوارها - افزایش اختلاف زوجین، خشونت کلامی و فیزیکی، پرخاشگری - چند شغلگی - کاهش فرزندآوری	۰	۰	۱۱.۵	۶۵.۴	۲۳.۱	۴.۱	۰.۰۰	تأیید

جدول بالا میانگین پیامدهای ناشی از تأثیر کلان‌روندهای محیطی بر تغییرات ساختار سنی جمعیت جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۱۰ را در نمونه آماری نشان می‌دهد. با توجه به مقادیر به‌دست‌آمده از کلیه میانگین‌ها، یعنی در پاسخ‌های نمونه آماری پیامدهای ناشی از تأثیر کلان‌روندهای محیطی بر تغییرات ساختار سنی جمعیت جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۱۰؛ توافق نسبی وجود دارد. در واقع پاسخ‌دهندگان در قالب طیف لیکرت؛ بیشتر گزینه‌های زیاد (۴) و خیلی زیاد (۵) را انتخاب کرده‌اند و همچنین با توجه به مقدار t که همگی خارج از بازه ۱.۹۶ و ۱.۹۶- هستند و نیز مقادیر sig که همگی پایین‌تر از ۰.۰۱ است، به احتمال ۹۹ درصد کلیه پیامدهای ناشی از تأثیر کلان‌روندهای محیطی بر تغییرات ساختار سنی جمعیت جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۱۰ اثرگذار بوده و توسط حجم نمونه آماری (۴۲ نفر) تأیید شده‌اند.

جدول ۴: پیامدهای ناشی از تأثیر کلان‌روندهای محیطی بر تغییرات ساختار سنی جمعیت کشور در افق ۱۴۱۰ به

ترتیب اولویت رتبه میانگین

رتبه میانگین	پیامدهای کلان‌روندهای محیطی	ردیف
۹.۸۱	سکونت در حاشیه شهرها - افزایش تعداد حلبی‌آبادی‌ها - کاهش بیشتر در ارقام بارداری و کاهش زادوولد	۱
۹.۴۵	افزایش بیکاری در بین نیروهای فعال جامعه - افزایش مشاغل کاذب - افزایش سن ازدواج	۲
۹.۳۰	عدم تمایل به فرزندان بیشتر - کم‌رنگ شدن نقش تربیتی برای فرزندان به شاغل بودن مادران - فشارهای عصبی و مشکلات عدیده روانی، پرخاشگری و ترس از تأمین مخارج چند فرزند	۳
۸.۲۴	کاهش قدرت خرید قشر اعظم خانوارها - افزایش اختلاف زوجین، خشونت کلامی و فیزیکی، پرخاشگری - چند شغلگی - کاهش فرزندآوری	۴
۸.۰۶	ناسازگاری اخلاقی، اجتماعی و اختلال در ارتباطات خویشاوندی - تجردگرایی - افول کارکردهای مراقبتی و جنسی - افزایش سن ازدواج	۵
۷	افزایش مطالبه حقوق تساوی زن و مرد از طرف خانم‌ها	۶
۶.۵۴	ناسازگاری و پرخاشگری - افزایش محوریت فرزند در خانواده - گرایش به تک‌فرزندی - کاهش روابط اجتماعی - جایگزینی شبکه‌های مجازی برای تنهایی	۷
۵.۹۹	کاهش نرخ باروری و افزایش خانواده هسته‌ای در سطح جامعه	۸
۵.۹۶	کاهش نقش مادری برای افزایش مهارت جهت کسب شغل و درآمد نزد زنان - عدم تمایل به ازدواج - تغییر نگرش در ازدواج با مردان کم‌سواد - کاهش تعداد فرزند	۹
۵.۱۶	کاهش اثر تبلیغی چند فرزندی در خانواده - افزایش سبک زندگی‌های غربی - عدم توانایی در تولید برنامه‌های مرتبط با جوانی جمعیت - حذف نقش مادری از خانواده	۱۰
۵.۱۵	افزایش نرخ بیکاری - کاهش توان قدرت خرید ملزومات زندگی - افزایش سرسام‌آور خرید و رهن و اجاره مسکن - افزایش سطح توقع زوج‌های جوان به زندگی	۱۱
۵.۱۴	مسئولیت‌گریزی، آسایش‌طلبی در نسل جوان و عدم تمایل به ازدواج - افزایش ازدواج‌های سفید در اقشار با درآمد بالا -	۱۲
۵.۱۰	عدم تمایل اقشار با درآمد بالا در جامعه به داشتن چند فرزند - تمایل به زندگی مجردی در اقشار مرفه جامعه	۱۳

همچنین با توجه به ستون رتبه میانگین پیامدهای ناشی از تأثیر کلان‌روندهای محیطی بر ساختار سنی جمعیت کشور در افق ۱۴۱۰، در بین چهار کلان‌روند با ۱۳ روند مربوط، بالاترین رتبه میانگین متعلق به روند مسکن با (۹.۸۱) در قالب کلان‌روند اقتصادی است.

نتیجه‌گیری و پیشنهاد

الف- نتیجه‌گیری

با توجه به یافته‌ها و تجزیه و تحلیل پیش‌گفته در راستای پاسخ به سؤال تحقیق مبنی بر؛ پیامدهای ناشی از تأثیر کلان‌روندهای محیطی بر تغییرات ساختار سنی جمعیت جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۱۰ چیست؟ به ترتیب اولویت رتبه میانگین، پیامدهای ناشی از تأثیر کلان‌روندهای محیطی بر ساختار سنی جمعیت کشور در افق ۱۴۱۰ عبارتند از:

- ۱- سکونت در حاشیه شهرها - کاهش بیشتر در ارقام بارداری و کاهش زادوولد- افزایش تعداد حلبی‌آبادی‌ها.
- ۲- افزایش بیکاری در بین نیروهای فعال جامعه- افزایش مشاغل کاذب- افزایش سن ازدواج.
- ۳- عدم تمایل به فرزندان بیشتر - کم‌رنگ شدن نقش تربیتی برای فرزندان به شاغل بودن مادران- فشارهای عصبی و مشکلات عدیده روانی، پرخاشگری و ترس از تأمین مخارج چند فرزند.
- ۴- کاهش قدرت خرید قشر اعظم خانوارها- افزایش اختلاف زوجین، خشونت کلامی و فیزیکی، پرخاشگری- چند شغلگی- کاهش فرزندآوری.
- ۵- ناسازگاری اخلاقی، اجتماعی و اختلال در ارتباطات خویشاوندی- تجردگرایی- افول کارکردهای مراقبتی و جنسی- افزایش سن ازدواج.
- ۶- افزایش مطالبه حقوق تساوی زن و مرد از طرف خانم‌ها.
- ۷- ناسازگاری و پرخاشگری- افزایش محوریت فرزند در خانواده- گرایش به تک‌فرزندی- کاهش روابط اجتماعی - جایگزینی شبکه‌های مجازی برای تنهایی.
- ۸- کاهش نرخ باروری و افزایش خانواده هسته‌ای در سطح جامعه.
- ۹- کاهش نقش مادری برای افزایش مهارت جهت کسب شغل و درآمد نزد زنان - عدم تمایل به ازدواج- تغییر نگرش در ازدواج با مردان کم‌سواد- کاهش تعداد فرزند.
- ۱۰- کاهش اثر تبلیغی چند فرزندی در خانواده - افزایش سبک زندگی‌های غربی- عدم توانایی در تولید برنامه‌های مرتبط با جوانی جمعیت- حذف نقش مادری از خانواده.

- ۱۱- افزایش نرخ بیکاری - کاهش توان قدرت خرید ملزومات زندگی - افزایش سرسام‌آور خرید و رهن و اجاره مسکن - افزایش سطح توقع زوج‌های جوان به زندگی.
- ۱۲- مسئولیت‌گریزی، آسایش‌طلبی در نسل جوان و عدم تمایل به ازدواج - افزایش ازدواج‌های سفید در اقشار با درآمد بالا.
- ۱۳- عدم تمایل اقشار با درآمد بالا در جامعه به داشتن چند فرزند - تمایل به زندگی مجردی در اقشار مرفه جامعه.

ب- پیشنهادها

- ۱- با توجه به نتایج به‌دست‌آمده در این تحقیق، پیشنهاد می‌شود در خصوص افزایش تخصص و بهره‌وری جمعیت فعال، فراهم کردن شرایط ورود به موقع به بازار کار، وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی با همکاری با سایر نهادهای مرتبط، تمهیدات لازم جهت بهره‌مندی از قشر جوان و فعال جامعه اندیشیده شود؛ که در این راستا توجه به تربیت نیروی کار متخصص و متناسب با نرخ رشد جمعیت فعال از طریق آموزش ابتدایی و آموزش عالی پیشرفته از اهمیت بالایی برخوردار می‌باشد.
- ۲- عدم دقت نظر و حساسیت لازم در خصوص بحران کاهش جمعیت می‌تواند در کنار دیگر تهدیدات، تمامیت کشور را در معرض خطر قرار دهد که مواجهه با این بحران در کنار تأثیر عامل فرهنگی، موضوعات اقتصادی و معیشتی یکی از مهم‌ترین و مؤثرترین مؤلفه‌هاست که با اتخاذ سیاست‌های جمعیتی مناسب و تهیه طرح‌های جلوگیری از کاهش جمعیت در دولت و عملیاتی نمودن آن‌ها با هماهنگی سایر نهادها در سطح جامعه، می‌توان نسبت به باز کردن گره کور این بحران اقدام نمود.

فهرست منابع

- امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، مجموعه بیانات، قابل دسترسی در: WWW.Khamenei.ir

الف - منابع فارسی

- آقامحمدی، داود و شهرآئینی، سید اسماعیل (۱۳۹۱)، شناسایی و ارزیابی اهم عوامل و شاخص‌های چابک سازی نیروی انسانی یگان‌های عمده قرارگاه پدافند هوایی خاتم‌الانبیا (ص) آجا متناسب با تهدید ناهم‌تراز، فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیک، ش ۶۱، پاییز ۱۳۹۴.
- احمدی مقدم، اسماعیل (۱۴۰۰)، شناسایی روندهای مؤثر بر سرمایه اجتماعی نیروهای مسلح، فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیک، سال نوزدهم، شماره ۸۵.
- افشار کهن، جواد (۱۳۸۵)، تعامل جمعیت و نظام اجتماعی: رویکردی جامعه‌شناختی به مسئله جمعیت، نامه انجمن جمعیت‌شناسی ایران، دوره یک، ش ۲.
- افقهی، منصوره و زارع، بیژن (۱۳۹۴)، متغیرهای مؤثر بر کاهش باروری و آینده‌پژوهی تغییرات جمعیتی در ایران، دومین اجلاس ملی و اولین اجلاس بین‌المللی پژوهش‌های نوین در علوم انسانی
- پدرام، عبدالرحیم (۱۳۸۸)، آینده‌پژوهی در یک نگاه. تهران، سازمان تحقیقات و مطالعات ناجا
- پژهان، علی و طاهری، مجتبی (۱۴۰۰)، بررسی مقایسه‌ای سیاست‌های جمعیتی ج.ا.ایران با تعدادی از کشورهای سازمان ملل متحد، تهران، فصل‌نامه تحقیقات سیاسی و بین‌الملل، شماره ۴۶.
- پورافکاری، نصرالله و کلاتری، صمد و نقدی، اسدالله (۱۳۹۸)، توسعه شهرنشینی و پیامدهای آن، فصلنامه جمعیت، شماره ۳۹.
- تمنا، سعید (۱۳۸۷). مبانی جمعیت‌شناسی. چاپ پنجم، تهران، انتشارات دانشگاه پیام نور.
- جوکار، محبوبه و صفوراوی پاریزی، محمد مهدی (۱۳۹۰)، مدرنیته، تغییر سبک زندگی و کاهش جمعیت در ایران، پژوهش‌نامه اسلامی زنان و خانواده، سال دوم، شماره ۲.
- درگاه مرکز ملی آمار ایران (۱۴۰۱)
- رحیمی، علی و رازقی نصرآباد، حاجیه بی‌بی (۱۳۹۸)، تحولات و چالش‌های ساختاری و کارکردی نهاد خانواده در ایران، فصل‌نامه جمعیت سال بیست و ششم شماره ۱۰۹ و ۱۱۰.
- رئیسی وانانی، رضا (۱۳۹۸)، آینده‌پژوهی ساختار جمعیتی جمهوری اسلامی ایران از منظر دفاعی امنیتی تا افق ۱۴۳۰، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی، دانشکده امنیت ملی.

- سازمان ثبت‌احوال کشور (۱۳۹۳)، ویژه‌نامه تحلیلی آمار ثبت وقایع حیاتی سال ۱۳۹۲ در کشور با نگاهی به اماره‌ای بین‌المللی، تهران سازمان ثبت‌احوال کشور.
- شاه‌چراغیان، مریم (۱۳۹۲)، مهم‌ترین علل کاهش فرزند آوری در جامعه ایرانی، پایگاه تحلیلی - تبیینی برهان، قابل دسترسی در: borhan.ir
- عباسی شوازی، محمد جلال و حسینی چاوشی، میمنت (۱۳۹۰)، تحولات و سیاست‌های اخیر جمعیتی در ایران سال هفتم، شماره ۱۳.
- عزتی، مرتضی و حیدری، حسین و علیلو، خاطره (۱۳۹۷)، اثر ساختار سنی جمعیت بر امنیت اقتصادی ایران، پژوهش‌های رشد و توسعه پایدار، سال نوزدهم، شماره ۲.
- فولادی، محمد (۱۳۹۲)، تأملی در سیاست کنترل جمعیت آثار و پیامدهای آن، فصلنامه معرفت فرهنگی اجتماعی سال سوم، شماره اول.
- کاظمی پور، شهلا و بنی‌هاشمی، فریبا و غلامی فشارکی، محمد (۱۳۹۸)، بررسی عوامل جمعیت‌شناختی، اجتماعی و اقتصادی مؤثر بر احتمال طلاق در ایران. دو فصلنامه نامه انجمن جمعیت‌شناسی، دوره: ۱۴، شماره: ۲۸
- موذن، معصومه (۱۳۹۸)، کاهش جمعیت و تأثیر آن بر روابط انسانی در خانواده و جامعه، مطالعات تربیتی و روان‌شناختی خانواده، شماره ۱.